

3. Definície a slovník pojmov OA

V rámci otvoreného prístupu k publikáciám sa rozvinuli dva základné modely, tzv. cesty, s treťou alternatívou v podobe hybridného riešenia:

- zelená cesta,
- zlatá cesta,
- hybridný model.

Zelená cesta otvoreného prístupu

Princíp spočíva v samoarchivácii vedeckých výstupov/publikácií v otvorených repozitároch a sprístupňovaní samotným autorom. repozitáre môžu byť buď inštitucionálne, predmetové/tematické alebo osobné stránky (môžu byť aj osobné profily na akademických sociálnych sieťach).

Podmienkou je, že autor má vysporiadané otázky súvisiace s autorským právom v prípade publikovania vo vedeckých časopisoch.

Zlatá cesta otvoreného prístupu

Zlatá cesta predstavuje publikovanie vedeckých výstupov/článkov v tzv. otvorených časopisoch, kedy autor poskytuje vydavateľovi tzv. nevýhradnú licenciu, čo otvára cestu k jeho ďalšiemu sprístupňovaniu, napr. prostredníctvom nejakého otvoreného repozitára.

Časopisy, v ktorých autor publikuje môžu byť komerčného ako aj nekomerčného charakteru.

Otvorený prístup, to nie je iba publikovanie v časopisoch. Otvorený prístup sa rozvíja na viacerých platformách a dnes sa s ním možno stretnúť v podobách, ako sú:

- Otvorené dáta
- Otvorená veda
- Otvorené vzdelávanie

S témou otvoreného prístupu súvisí množstvo ďalších okruhov problémov a otázok, ako napríklad verejné licencie (Creative Commons), práva duševného vlastníctva, akademické sociálne siete (napr. ResearchGate, Academia.edu, Mendeley...) a pod.

Akčný plán Iniciatívy pre otvorené vládnutie na Slovensku – dokument, ktorého hlavným cieľom je „posilnenie princípov otvoreného vládnutia v zmysle podpory aktívneho sprístupňovania otvorených dát, vzdelávacích zdrojov, výsledkov vedy a výskumu, podpory participatívnej tvorby verejných politík, zvýšenia transparentnosti justície a prokuratúry a monitoringu právnych predpisov a vybraných nástrojov otvoreného vládnutia.”¹⁸

APC – Article Processing Charge – poplatok vydavateľovi za spracovanie článku. Je hradený zvyčajne autorom alebo inštitúciou, ktorú autor zastupuje s cieľom zverejniť článok formou otvoreného prístupu v open access alebo hybridnom časopise.

Autocitácia – citácia autora samotným autorom.

Autorské právo – „právny termín používaný na opis práv, ktoré majú tvorcovia nad ich literárnymi a umeleckými dielami.”¹

Autorský dodatok SPARC – „právny nástroj, ktorý upravuje zmluvu o postúpení autorských práv vydavateľovi. Umožňuje autorovi vyňať zo zväzku autorských práv niektoré práva, ktoré si chce uchovať, napríklad: šírenie kópií v priebehu výučby a výskumu, zverejnenie článku na osobnej alebo inštitucionálnej webovej stránke, vytvorenie odvodeného diela a pod.”¹⁹

Autorský zákon – zákon upravujúci vzťahy, ktoré vznikajú v súvislosti s vytvorením a použitím autorského diela alebo umeleckého výkonu.³⁵

BBB deklarácie – súhrnný názov pre tri deklarácie – *Budapešťiansku iniciatívu pre otvorený prístup*, *Bethesda vyhlásenie o otvorenom prístupe publikovania* a *Berlínsku deklaráciu otvoreného prístupu k poznatkom prírodných a humanitných vied*, vďaka ktorým vznikla a rozšírila sa myšlienka Open Access a ktoré „na začiatku 21. storočia vytvorili prostredie pre OA publikovanie pre nasledujúce desaťročia. Ich vyhlásenia naznačili silné filozofické základy pre podporu myšlienok a princípov otvoreného prístupu.”¹

Citácia – skrátené označenie prameňa v súvislom texte podľa niektorej metódy odporúčenej normou ISO 690.

Citačná analýza – metóda, ktorá skúma vzťahy medzi dokumentmi, autormi, vedeckými inštitúciami, vednými oblasťami, atď. na základe citácií. Jedná sa o jednu z najčastejšie používaných metód bibliometrie.

Citačný index – zoznam všetkých publikovaných referencií a citácií.

Copyleft – stratégia využitia autorského práva, „kedy softvér alebo umelecké dielo môže byť používané, upravené a voľne distribuované pod podmienkou, že na čokoľvek od neho odvodené sa vzťahujú rovnaké podmienky.”¹

Copyright – autorské právo. Výlučné právo autora alebo vydavateľa na využívanie literárneho alebo umeleckého autorského diela.

Creative Commons – „liberálna forma ochrany autorských práv, najviac používaná v prostredí publikácií s otvoreným prístupom. Licencie Creative Commons umožňujú zdieľať a znova používať diela na základe určených podmienok.”¹

CTA – Copyright Transfer Agreement – Dohoda o prechode autorských práv – dohoda, na základe ktorej autor prenáša niektoré exkluzívne práva na vydavateľa.

Dáta – digitálny materiál neobsahujúci výklad.

Digitálna ochrana – v súvislosti s knižničnou vedou a archívnictvom ide o „formálne úsilie zabezpečiť, aby digitálne informácie trvalej hodnoty boli aj naďalej prístupné a použiteľné.”¹

DOAJ – Directory of Open Access Journals – online adresár, ktorý indexuje vysoko kvalitné recenzované časopisy a poskytuje k nim otvorený prístup.

EIFL – Electronic Information for Libraries – nezisková organizácia, ktorá spolupracuje s knižnicami s cieľom umožniť prístup k vzdelaniu v rozvojových krajinách.

Embargo – v súvislosti s publikovaním je embargo doba oneskorenia uvedená vydavateľom. Počas tejto doby sa článok nesmie voľne publikovať na internete.

FOSTER – Facilitate Open Science Training for European Research – Podpora školení otvorenej vedy v kontexte európskeho výskumu – projekt, ktorý bol financovaný prostredníctvom 7. Rámcového programu pre výskum a vývoj Európskej únie (EÚ). Jeho cieľom bolo zasadiť udržateľné mechanizmy pre výskumných pracovníkov EÚ na začlenenie otvorenej vedy do svojho každodenného pracovného toku.¹

H-Index – Hirschov index (pomenovaný podľa Jorge Eduarda Hirscha) – indikátor hodnotenia vedeckej výkonnosti. „Udáva, koľko článkov daného autora má vyšší počet citácií, než je poradové číslo článku v poradí zoradenom podľa počtu citácií.“²⁰

Horizont 2020 – „rámcový program Európskej únie pre výskum a inovácie. Cieľom je zaistiť, aby Európa produkovala špičkovú svetovú vedu a technológie, ktoré sú hybnou silou hospodárskeho rastu.“¹⁷

i10 Index – označuje počet autorových prác, ktoré boli aspoň 10-krát citované inými autormi.

Impact Factor (IF) – počet aktuálnych citácií článkov publikovaných v konkrétnom časopise v období predchádzajúcich dvoch rokov vydelený celkovým počtom článkov publikovaných v tom istom časopise v tom istom dvojročnom období. Je ukazovateľom vplyvu a kvality časopisu.¹

Inštitucionálny repozitár – repozitár spravovaný univerzitou alebo inou inštitúciou. „Môže obsahovať najrozmanitejšie dokumenty, ktoré chce inštitúcia uchovávať a sprístupňovať.“⁵

Kontaktná kancelária pre Open Access – kancelária zriadená v rámci Vedeckej knižnice Centra vedecko-technických informácií SR, ktorej úlohou je „metodicky koordinovať a odborne a finančne podporovať vydávanie slovenských odborných a vedeckých publikácií s otvoreným prístupom pod verejnou licenciou a zabezpečovať ciele vzdelávacie aktivity pre poverených pracovníkov knižníc a vedecko-výskumných pracovníkov na univerzitách a výskumných inštitúciách.“³⁴

LIBER – Association of European Research Libraries – Asociácia európskych vedeckých knižníc – najväčšia európska sieť vedeckých knižníc s vyše 400 členmi.

Licencia – oprávnenie vykonávať určitú činnosť.

LTP – Licence to Publish – Licencia na publikovanie – osobitné autorské právo udelené vydavateľovi.

Manažment výskumných dát – Research Data Management (RDM) – „proces správy dát vo výskumnom projekte. Beží po celú dobu životného cyklu výskumu. Dobré riadenie dát je potrebné na zabezpečenie zachovania dát a ich dlhodobej prístupnosti.“¹

Metadáta – dáta o dátach. Umožňujú nájsť individuálne súbory a efektívne ich využívať.

Open Access – otvorený prístup – poskytovanie on-line prístupu k vedeckým informáciám pre používateľa bezplatne a neobmedzene.

Open Source Software – „počítačový softvér so sprístupneným zdrojovým kódom a pod licenciou, v ktorej držiteľ autorských práv poskytuje práva na štúdium, vkladanie zmien a šírenie softvéru pre kohokoľvek a na akýkoľvek účel.“¹

OpenAIRE 2020 – Open Access Infrastructure for Research in Europe towards 2020 – projekt, ktorý si kladie za cieľ podporovať otvorenú vzdelanosť a podstatne zlepšiť vyhľadateľnosť a opätovné využitie výskumných publikácií a údajov.³⁶

OpenDOAR – The Directory of Open Access Repositories – adresár vedeckých repozitárov s otvoreným prístupom.

Otvorený obsah – obsah, na ktorý sa vzťahujú práva: opakovane používať obsah v jeho nezmenenej podobe, adaptovať, modifikovať, spracovať a meniť obsah, kombinovať originálny a revidovaný obsah s iným obsahom, aby sa vytvorilo niečo nové a právo zdieľať rozmnoženiny originálneho obsahu, ako aj zmenený obsah s inými ľuďmi.⁷

PASTEUR4OA – Open Access Policy Alignment Strategies for European Union Research – projekt, ktorý bol financovaný zo 7. Rámcového programu Európskej únie. Zámerom projektu bola pomoc pri rozvoji a/alebo posilnení Open Access stratégie a politiky na národnej úrovni a uľahčenie ich koordinácie medzi všetkými členskými štátmi na úrovni Európskej únie v súlade s odporúčaniami Európskej komisie a pravidlami programu Horizont 2020.²³

Polčas citovania (Citing Half-life) – „vyjadruje stredný vek článkov publikovaných v danom časopise, ktoré boli citované v aktuálnom roku. Vypočíta sa ako počet rokov od bežného roka, kedy kumulované percento článkov, usporiadaných podľa roku vydania dosiahne 50%. Hodnota sa stanovuje len časopisom, ktoré získali 100 a viac citácií.“²²

Polčas citovanosti (Cited Half-life) – „vyjadruje stredný vek článkov, ktoré sú citované v danom časopise v aktuálnom roku. Udáva, za koľko rokov (vo vzťahu k aktuálnemu roku) sa objaví 50% všetkých citácií na články daného časopisu v citačných registroch. Hodnota sa stanovuje len časopisom, ktoré získali 100 a viac citácií.“²²

Predátorskí vydavatelia/časopisy – „súhrnné označenie podvodných, pseudovedeckých vydavateľov/časopisov, ktorých typickým znakom je vlastný zisk na úkor kvality.“²¹

Predmetový repozitár – repozitár zameraný na konkrétnu vednú oblasť. Ponúka vedcom a akademikom z určitého vedného odboru alebo skupiny príbuzných odborov publikovať ich práce. Nie je obmedzený na výsledky práce len jednej inštitúcie.⁵

re3data – Registry of research Data Repositories – najväčší a najkomplexnejší register úložísk dát dostupných na webe.

RECODE – RECommendations for Open Access to Research Data in Europe – Odporúčania pre otvorený prístup k výskumným dátam v Európe – projekt, ktorý bol financovaný prostredníctvom 7. rámcového programu pre výskum a vývoj Európskej únie. Využíval existujúce siete, komunity a projekty zamerané na riešenie problémov v rámci otvoreného prístupu, na šírenie dát a ich uchovávanie a používal osvedčené postupy, na ktorých zakladal politické odporúčania pre otvorený prístup k výskumným dátam.²⁴

Repozitár – úložisko, prostredníctvom ktorého „autori sami poskytujú otvorený prístup k svojim prácam tým, že vložia elektronickú verziu svojej práce do digitálneho repozitára. Repozitár tieto práce sprístupní a stará sa o ich dlhodobé uchovávanie.“⁵

ROAR – Registry of Open Access Repositories – register repozitárov s otvoreným prístupom.

Samo-archivácia – prax ukladania výskumníkovej vlastnej práce do OA úložiska.

Scientometria – hodnotenie vedeckej výkonnosti.

SCOAP3 – Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics – Sponzorské konzorcium pre voľný prístup k publikáciám v oblasti jadrovej fyziky – projekt, ktorého cieľom je „zjednotiť vydávanie

publikácií týkajúcich sa časticovej fyziky a zabezpečiť voľný prístup k týmto publikáciám a ďalším publikačným službám poskytovaným zazmluvnenými vydavateľmi všetkým záujemcom – vedecko-výskumným inštitúciám, knižniciam, a odborníkom, ktorí sú zapojení do spolupráce v oblasti časticovej fyziky nielen v rámci CERN, ale širokej vedeckej obci.“²⁵

Scopus – multidisciplinárna abstraktová, bibliografická a scientometrická databáza. Patrí medzi najväčšie na svete.

SHERPA/JULIET – „nástroj na pomoc autorom pri identifikácii, aké OA politiky uplatnil financovateľ výskumu.“¹

SHERPA/RoMEO – „prehľadateľná databáza politik autorských práv vydavateľov, čo sa týka samo-archivácie článkov z časopisov na webe a v repozitároch s otvoreným prístupom. Je nevyhnutným nástrojom pre výskumného pracovníka pre prijatie rozhodnutia o samo-archivácii.“¹

Sivá literatúra – pomenovanie pre „všetky príbuzné typy dokumentov, ktoré sú produkované na všetkých úrovniach štátnej správy, akademickej obce, obchodu a priemyslu v tlačných a elektronických formátoch, sú chránené právami duševného vlastníctva, zhromažďované a uchovávané v knižniciach alebo inštitucionálnych repozitároch a nepodliehajú komerčným vydavateľom, ktorých hlavnou činnosťou je vydávanie publikácií.“³²

SPARC – The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition – globálna koalícia, ktorá má za cieľ umožniť otvorené zdieľanie výsledkov výskumu a vzdelávacích materiálov s cieľom demokratizovať prístup k znalostiam, urýchliť objav a zvýšiť návratnosť investícií do výskumu a vzdelania.³⁷

Výskumné dáta – „dáta, ktoré sú produkované, modifikované alebo bližšie rozvedené vo výskumnej práci.“⁹

WIPO – World Intellectual Property Organization – Svetová organizácia duševného vlastníctva – svetová organizácia zaoberajúca sa politikou ochrany duševného vlastníctva.

Zelený otvorený prístup/zelená cesta – „otvorený prístup zabezpečovaný prostredníctvom úložísk (repozitárov). Článok uloží sám autor, prípadne jeho zástupca do otvoreného on-line repozitára v čase jeho publikovania alebo bezprostredne po jeho publikovaní.“⁴

Zenodo – otvorený repozitár, ktorý je súčasťou portálu OpenAIRE. Jeho prevádzkovateľom je CERN – Európska organizácia pre jadrový výskum.

Zlatý otvorený prístup/zlatá cesta – otvorený prístup dodávaný prostredníctvom odborných recenzovaných časopisov. Vydavateľ musí zabezpečiť otvorený prístup k článku okamžite po publikovaní.

Životný cyklus výskumu – „prezentuje činnosti, ktoré sa vyskytujú v priebehu výskumného procesu. Začína sa nápadom, ktorý má byť zrealizovaný, nasleduje zber dát, ich analýza a následná interpretácia vo forme publikácie.“¹